

БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ ЗА ОБРАЗОВАНИЕ

БРОЙ 2

2020

BULGARIAN JOURNAL OF EDUCATION

VOLUME 2

2020

**ЛОМСКОТО ПЕДАГОГИЧЕСКО УЧИЛИЩЕ (1888-1933) –
СРЕДИЩЕ НА ОБРАЗОВАНИЕ И ДУХОВНА КУЛТУРА**

АЛБЕНА ЧАВДАРОВА

*Albena Chavdarova. THE PEDAGGICAL SCHOOL IN TOWN LOM (1888-1933) – CENTER OF
EDUCATION AND SPIRITUAL CULTURE*

Резюме. В статията е изследвано Ломското педагогическо училище като образователна институция за подготовка на учители за основните училища в България през периода на неговото 45 годишно съществуване. Посочена е нормативната база, организацията и управлението на училището, известни преподаватели по педагогическите и други учебни дисциплини, както и училищния живот на учениците, свързан с класни и извънкласни занимания. В основата на изследването стоят проучените архивни протоколни книги от заседанията на педагогическия съвет на училището.

Abstract. The article examines the Pedagogical School in town Lom as an educational institution for teacher training for primary schools in Bulgaria during its 45-year existence. The normative base, the organization and management of the school, famous teachers in the pedagogical and other disciplines, as well as the school life of the students, related to class and extracurricular activities, are indicated. The research is based on the studied archival protocol books from the meetings of the pedagogical council of the school.

Keywords: Pedagogical School in town Lom, organization, management, famous teachers, school life of the students

Въведение

Педагогическото образование в България започва да се изгражда непосредствено след Освобождението от османско владичество (1878), когато се поставят и основите на българската образователна система. Първоначално усилията на младата държава са насочени предимно към подготовка и квалификация на началните учители, тъй като в училищното законодателство (1880, 1885) като задължителна образователна степен се утвърждава началната (1-4 клас). С последвалите промени в законите от 1891 г. и 1909 г. за задължително се приема основното училище (1-6 клас), а законът от 1921 г. регламентира като задължителна и прогимназията (1-7 клас). Началните (основни) учители получават диференцирано образование: учителите-мъже в т. нар. педагогически училища, които първоначално са три годишни (от 1881 до 1896), след което курсът на обучение последователно се увеличава на 4 (1896) и 5 години (1909), а учителите-жени – в девически гимназии с педагогически отдели с 6 годишен срок на обучение (от 1897 – седемгодишен). Първите педагогически училища се откриват във Враца (1881), Казанлък (1883) и Кюстендил (1885).

Ломското педагогическо училище¹ се открива от учебната 1888/1889 г., като преди това Държавната реална гимназия в града (1879-1886) се превръща в Държавно петокласно училище (ДВ 85, 1886). През 1887 г. на сесия на Петото обикновено народно събрание се взема решение да се отпуснат 15 000 лв. „за откриване и поддържане на педагогически курсове при петокласните училища“, което се отнася и до училището в Лом. В резултат на това през учебната 1888/1889 г. се открива IV педагогически клас, а Държавното петокласно училище се преименува на *Ломско държавно мъжко педагогическо и трикласно училище* (ДВ 3, 1889). През учебната 1890/1891 г. се открива трети курс, с което по думите на Ив. Бракалов то „се изравнява с Казанлъшкото и Кюстендилското педагогически училища“ (Бракалов 1930, с. 1212). От 1901 г. училището се нарича *Държавно педагогическо и образцово училище – гр. Лом*, а в периода от 1920 до 1933 г. е *Смесено педагогическо училище*, след което се превръща в смесена гимназия (1933-1937).

Създаване и функциониране на Ломското педагогическо училище

¹ Изследването е осъществено в рамките на проект BG05M2OP001-1.001-0001 „Изграждане и развитие на център за върхови постижения „Наследство БГ“.

Нормативна уредба

Обучението в Ломското педагогическо училище, както и в останалите педагогически училища, се осъществява на основата на унифициран учебен план, в който паралелно с общообразователните учебни предмети са заложили и редица педагогически дисциплини, чрез които се осъществява специализираната подготовка. През годините, на основата на редица нормативни документи, те променят както своето название, така и хорариумът си. В учебния план от **1886 г.** е записан учебният предмет “педагогия” с по 2 часа седмично и през трите години на обучение, както и дисциплината “практически упражнения”, която включва хоспитиране, реферати, упражнения в преподаване и конференция. През **1888 г.**, когато започва да функционира педагогическото училище в Лом, се прави промяна в учебния план на мъжките педагогически училища, като се въвежда изучаването и на психология с 3 часа седмично в I курс и с по 2 - във втори и трети (Окръжно N 7067). През **1896 г.** е утвърден нов “Правилник за трайне на учението и приемане на ученици в педагогическите училища”, с който срокът на обучение се увеличава на 4 години и се въвежда конкурсен изпит. В резултат на това се променя учебният план, според който специализираните учебни предмети *психология, нравоучение* (вкл. история на педагогиката) и *педагогика* се изучават по 3 часа седмично във II, III и IV курс, а *училищната практика* (хоспитиране, практика и конференция) с 3 часа седмично в III и със 7 часа в IV курс. (Програма 1896/1897). През **1905 г.** се приема единна “Програма на мъжките и девически педагогически училища”, където теоретичната педагогическа подготовка се осъществява чрез учебния предмет “педагогика и основните ѝ науки” с 5 часа седмично във II и III курс и 4 часа - в IV, а практическата - с “училищна практика”, която включва хоспитиране с 3 часа седмично в III курс и изнасяне на уроци със 7 часа седмично в IV курс. (Програма ... 1905, с. 417-420). Законът за народното просвещение от **1909 г.** предвижда педагогическите училища да имат петгодишна продължителност, с което се приравняват към гимназиите, от които първите три години (IV, V, VI клас) са общообразователни, а последните две (VII и VIII клас) - специални и подготвят учители за основното училище. В приложения задължителен учебен план специалната теоретична подготовка се придобива с интегрирания предмет “педагогика, психология, логика и етика”, а практическата подготовка се осъществява в “образцови

училища с отделения слети или разделени” (чл. 154 - чл. 166)². През **1911 г.** се приема поредната “Програма за мъжките и девически педагогически училища”, където в учебния план е записана дисциплината “педагогика и основните и спомагателни науки”, която включва изучаването на психология, педагогическа психология (това е ново), педагогика (обща педагогика, дидактика, практическа педагогика), логика, методика, етика и естетика, история на педагогиката и възпитание. Практическата подготовка, която до този момент се нарича “училищна практика”, вече носи названието “хоспитиране и практика” (Програма 1911). Със Закона за народното просвещение от **1921 г.** педагогическите училища се реорганизируют, като срокът на обучение става 2 години след завършване на реално училище (чл. 160). Тази промяна намира отражение и върху новия учебен план, който влиза в сила от 1922 г. В него теоретическата педагогическа подготовка отново се интегрира в един учебен предмет - “педагогика, психология, логика и етика”, който се изучава с 8 часа седмично в VII и VIII клас, а практическата включва хоспитиране и практика - 3 часа през първата и 4 часа седмично през втората учебна година. Законът за народното просвещение от **1924 г.** внася последни промени в подготовката на учители за различните образователни степени. Педагогическите училища отново стават с 5 годишен срок на обучение след завършен прогимназиален клас, а във въведения от учебната 1925/1926 г. учебен план се обособява дисциплината “философска пропедевтика и педагогика”, като часовете по педагогика в VII клас се намаляват с 1 час, дидактика и методика са обединени в един учебен предмет, а хоспитирането и практиката са изведени в раздела „Кратки упътвания“. Тези разпоредби остават в сила до 1932 г., след което педагогическите училища се закриват.

Организация и ръководство на училищната дейност

² Т. нар. образцови училища се създават за първи път в България през учебната 1883/1884 г. към Софийската и Търновската девическа гимназии с по 4 отделения (класа), както и към педагогическото училище във Враца, което е закрито година по-късно. Самите образцови училища функционират по учебен план и програма, утвърдени от Министерството, като за целта се назначават и т. нар. образцови учители, които след 1896 г. (Окръжно N 11530) се избират с конкурс и получават допълнително възнаграждение. В Закона от 1909 г. има промяна относно допълнителните възнаграждения, като те стават 360 лв. годишно. Въвеждат се и изисквания за заемане на тази длъжност, като до конкурса се допускат кандидати, които имат завършено педагогическо училище и 5 години стаж като редовен учител (Закон ... 1909, чл. 160).

Ломското педагогическо училище осъществява своя учебен процес в наследената от реалната гимназия двуетажна сграда, която се строи в периода 1880-1882 г. със средства на МНП, на община Лом, на дарения и чрез доброволен труд от страна на гражданите на града. Лично княз Александър I открива новопостроеното училище за началото на учебната 1882/1883 година. В своята автобиография, като ученик от първия випуск на педагогическото училище, проф. Герасков описва училището така: „Помещението на гимназията тогава минаваше за модерно. В него имаше достатъчно класни стаи - светли и широки. Гимназията е била снабдена с учебни помагала и покъщнина, които останаха на разположение на педагогическото училище. Имаше отделни кабинети по физика, естествена история, химия и география, специален салон по рисуване и други малки стаи. Имаше също така учителска и ученическа библиотека с доста книги“ (Герасков 2016, с. 24). Началото на книжния фонд се поставя от дарение на Петербургското славянско дружество, като днес библиотеката наброява 12 000 книги, според сайта на училището, като някои от тях са ценни и редки издания от XVIII и XIX век. От учебната 1901/1902 г. към Ломското педагогическо училище функционира и Образцово училище, което е интегративна част от образователната институция и в управленски план е подчинено на директора на Педагогическото училище.

Административната дейност в Ломското педагогическо училище се осъществява от директор и педагогически съвет. Първоначално на ръководна позиция в реалната гимназия са Г. Горанов (учебната 1881/1882 г.), М. Георгиев (учебната 1882/1883 – 1886 г.) и С. Табаков (учебната 1886/1887 – 1888 г.). След трансформацията директор става Т. Митев, който е най-дълго заемащият този пост - от учебната 1888/1889 до 1908 г., когато е преместен във Варненската девическа гимназия и отново от 1921 г. до 1926 г., след което се пенсионира. За него проф. Герасков споделя: „Като директор той минаваше за доста строг, точен дори и педантичен. Изискваше строга училищна дисциплина, не ни позволяваше да се застояваме в училищните коридори и да вдигаме шум. Ние се страхувахме от него, но го и уважавахме, защото действаше спокойно и не вършеше несправедливости“ (Герасков 2016, с. 25). Директори на училището през годините са: д-р К. Свраков (и.д. от август 1908 г. до 25.11.1909 г.), В. Георгиев (и.д. от 25.11. 1909 г. до 6.09.1911), д-р Д. Аврамов (от 13.09.1911 до 13.09.1916 г.), Д. Грънчаров (13.09.1916 г. до

юни 1919 г.)³, Д. Атанасов (23.10.1919 – 11.09.1920) и Б. Киров (1920 – 11.03.1921). В годините след това и.д. директор няколко пъти е Г. Петров, а от 26.09.1925 г. до 1933 г. педагогическото училище се ръководи от Д. Владимиров.

Педагогическият съвет функционира като колективен орган на управление, чийто заседания са ежеседмични и се ръководят от директора на училището. За всяко заседание се води протокол, който се подписва от протоколчика, както и от директора и всички присъстващи учители. Заседанията протичат по предварително обявен дневен ред, което се вижда от запазените в архив протоколни книги (Ф 23К, оп. 1, а.е. 4-14)⁴.

Като първа точка винаги фигурира прочитане и запознаване с издадените от МНП нормативни актове – инструкции, окръжни, заповеди, както и проведените дискусии по тях. Например през 1895 г. с Окръжно № 363 на МНП се отправя искане към учителите от педагогическите училища да обсъдят проекта за нова учебна програма, като всички предложения след това се разглеждат от специална комисия, начело с министър К. Величков. На свое заседание от 17.02.1895 г. педагогическият съвет на Ломското педагогическо училище дава следното предложение: „Да се увеличи общото число по специалните предмети – педагогика, дидактика, специална методика, история на педагогиката, практически преподавания и хоспитиране с още 10 часа и то: дидактика от 2 на 3 часа, специална методика от 1 на 3 часа, история на педагогиката от 2 на 3 часа, практически преподавания от 4 на 8 часа и хоспитиране от 3 на 5 часа“ (Ф 23К, опис 1, а.е. 4, л. 85). При обсъждане на законопроекта за основното и средно образование (Протокол № 7 от 4.01.1903 г.), ломските педагози предлагат промяна в чл. 140, който се отнася до възнагражденията на образцовите учители. Те считат, че вместо 240 лв. образцовите учители трябва да получават 600 лв., като мотивът е, че „тяхната работа е двойна сравнение с тази на другите“ (Ф 23К, опис 1, а.е. 6, л. 59).

Друга точка в дневния ред на заседанията на педагогическия съвет е приемането и утвърждаването на списък с книгите и списанията, с които да се обезпечи учебния процес.

³ Д. Грънчаров се забърква във финансов конфликт, като е обвинен от педагогическия съвет, че не е върнал на ученици средства за наем, които е получил предварително с цел настаняване в училищна сграда, която обаче е била отнета преди това. Грънчаров се оправдава пред съвета, че „учениците не са отишли да си ги получат обратно“, но според педагозите, „това не може да служи за оправдание“. Изпраща се и писмо до МНП, което разпорежда да се провери цялата дейност на директора, но педагогическият съвет настоява Грънчаров да „внесе сумата на учениците, за да не се мълви повече в града“ (Ф 23К, оп. 1, а.е.11, л. 46-49). След този конфликт Д. Грънчаров е уволнен.

⁴ Специална благодарност изказвам на служителите в Държавен архив – Монтана.

В протоколите фигурират пълни описи на всички книги и учебници, които следва да се закупят, както и на списанията, за които се прави абонамент с цел набавянето им в двете библиотеки – учителската и ученическата. Интересно е, че срещу всяка книга или учебник е нанесена цената, като това е в местната валутата (марки, франкове, шилинги, рубли и лева). Прави впечатление и фактът, че цялата чужда литература е изписана много правилно на съответния език. Например на заседание на педагогическия съвет от 2.10.1891 г. се взима решение „да се набавят пособия чрез абонамент“, който включва голям набор от книги предимно на немски език, сред които на Г. А. Линднер, Фр. Дитес, О. Вилман, В. Райн и др. (Ф 23К, оп. 1, а.е. 3, л. 12-16). На друго заседание от 17.09.1904 г. се доставят и „въвеждат следните учебници: по педагогика I част на Басаричек (1899), по психология – на Хр. Цанев (II изд. 1903), по дидактика – Басаричек (II изд. 1895), по история на педагогиката и методика – Басаричек и по етика – Компайре“ и др. (Ф 23К, оп. 1, а.е. 7, л. 6-8).

Следваща тема за обсъждане на педагогическите съвети е разпределението на часовете по всички учебни предмети между преподавателите, което се осъществява в началото на всяка нова учебна година. Прави впечатление, че много често, поради липса на учители, някои предмети остават без титуляр, което създава проблеми на нормалното протичане на обучението. Това е особено драматично през годините на войните (1912-1918), когато голяма част от са персонала е мобилизиран и остават само директорът и няколко учители, които покриват целия учебен процес (Протокол № 6/27.04.1913 г.). През 1920 г. се взима решение на педагогическия съвет да се прекратят занятията „поради липса на дърва и силно развилата се епидемия в околията на гр. Лом“ (Протокол № 19/23.01.1920 г.).

Голяма част от заседанията на педагогическия съвет са посветени на отчети, които правят председателите на отделните комисии и фондове, както и гласуване на средства, които да бъдат разходвани по съответните пера. В рамките на Ломското педагогическо училище през годините на неговото съществуване се създават от учителите различни организации, дружества и фондове, една част от които са с нестопанска и благотворителна цел, а други подпомагат учебната, културно-просветната и трудовата дейност на учениците в училището. През 1892 г. се създава Учителско благотворително дружество „Св. Св. Кирил и Методий“, което има за цел да подпомага бедните ученици. Неговата

дейност е отразена широко в протоколите на педагогическия съвет, където фигурират списъци на ученици, подкрепяни със стипендии, с пари за закупуване на дрехи и обуща, с опрощаване на учебните такси и други финансови облекчения. През 1900 г. в Протокол № 9 от 21.12. на педагогическия съвет четем: „Касиерът на дружество „Св. Св. Кирил и Методий“ докладва равносметката от даваната вечеринка в полза на бедни ученици. Приходът е 229 лв., а разходът – 133“ (Ф 23К, оп. 1, а.е. 6, л. 19). Условието за получаване на тези помощи са добър успех и свидетелство за бедност. През 1896 г. учителският съвет приема правилник за функционирането на ученическа гостилница (трапезария), в която обяд получават бедните ученици. През периода 1919-1923 г. в Ломското педагогическо училище действа и кооперативна гостилница за учениците вегетарианци, но поради липса на средства тя се закрива. За подкрепа на социално слабите в училището съществува и фонд „Бедни ученици“.

Освен посочените фондове, към Ломското педагогическо училище има изградени и други, в рамките на които се набират средства и се разходват за подпомагане на учебната работа. Фонд „Екскурзии“ е създаден за подкрепа на ученици, които не могат да платят организираните пътувания. Всяка година, в зависимост от възможностите и финансовата подкрепа на МНП се организират учебни екскурзии както в България, така и в чужбина. През 1897 г. 37 ученици и 12 учители пътуват с кораб и железница по маршрут Лом – Оршова – Бузиаш – Тимишоара (тогава в пределите на Австро-Унгария), а през 1901 г. ученици от училището пътуват до Виена (Ф 23К, оп. 1, а.е. 6, л. 20). Фондовете „Учебни помагала“ и „Ученическа читалня“ са изградени за набавяне на книги, учебници и научни списания, които да се ползват от учениците в библиотеката, а фондовете „Музикален“, „Училищна сцена“, „Гимнастически салон“ и „Прожекционни апарати“ са свързани с набиране на средства за обезпечаване на училището с инструменти, гимнастически уреди и пособия, които да подпомагат учебния процес. В Ломското педагогическо училище функционират още фонд „Училищен бюфет“, „Училищна градина“ и „Летни ученически колонии“. Всички тези фондове набират средства както от по-заможните ученици, от граждани и други дарители, така и от организирани от учениците културни мероприятия – концерти, вечеринки, томболи, коледни, великденски базари и др. В протоколните книги на педагогическия съвет има годишни отчети за постъпили и разходвани средства, а дейността на фондовете се ръководи от специални комисии, които са съставени от

учители. За учебната 1927/1928 г. общите приходите възлизат на 190 541, 85 лв., разходваните средства по фондовете са 36 100 лв., като остатъкът е депозиран в Българска земеделска банка в спестовна книжка (Ф 23К, оп. 1, а.е. 11, л. 161-162).

Като съществена тема в дневния ред на педагогическия съвет е обсъждане поведението на различни ученици и взимане на решения за тяхното наказание според действащите тогава разпоредби. В този контекст предмет на дебати е и успехът на учениците, като той се докладва за всеки курс от съответните курсови наставници.

Учителите в Ломското педагогическо училище

Подготовката на бъдещите учители в Ломското, както и в останалите педагогически училища, се осъществява чрез унифициран учебен план, в който са включени както *общообразователни* учебни предмети (Закон Божий, български и старобългарски, руски и френски езици, психология, логика, обща и българска история, география, гражданска наука, политическа икономика, алгебра, геометрия с чертаене, физика, химия, естествена история, земеделие, рисуване, краснопис, нотна пеене, цигулка и гимнастика), така и *педагогически* (педагогика, дидактика, история на педагогиката), *методически* (специална методика, хоспитиране, преподаване), *психологически* и *философски* (психология, етика, логика, философска пропедевтика). Реализирането на този амбициозен и от днешна гледна точка учебен план предполага не само голям преподавателски състав, но и компетентен, особено по отношение на специалната подготовка.

През годините на функциониране на педагогическата институция преподавателският състав варира между 16 и 25 учители, като през военните години той е значително ограничен, остават само 6 учители, тъй като другите са мобилизирани. Например през учебната 1901/1902 г. броят на учителите е 19 със следните квалификационните степени: 4 са с I степен, 4 с II, 4 с III, 5 са „волнонаемни“, т.е. на временен, най-често едногодишен договор и 2 са временно назначени за даден предмет. По отношение на възрастта, най-голям е броят на учителите между 30 и 40 години – 10, между 20 и 30 годишна възраст са 5, а между 40 и 50 години са 4 учители. Относно педагогическия стаж, 3 са млади учители с до 5 години стаж, 7 са учителствали между 5 и 10 години, 5 – между 10 и 15, 3 – между 15 и 20 години и 1 учител има стаж между 20 и 25 години (Отчет на гимназиите ... 1901-1902). През учебната 1902/1903 г. броят на

учителите е 19, от които 4 са с I степен, 3 с II, 4 с III, 5 са „волнонаемни“ и 3 – временно назначени. Средствата, отделени за заплати през посочената година, са 64 822 лв. (Годишен отчет ... 1902-1903). През учебната 1906/1907 г. учителите са само 16, от които 5 с пълно висше образование, 1 с непълно висше, 5 с пълно средно, 1 с непълно средно и 4 със специално, а по отношение на степените: 4 - с I степен, 5 с II, 3 с III, 2 са „волнонаемни“, 1 редовен технически учител и 1 учител-лекар (Табло ... 1906/1907). Броят на учителите зависи в голяма степен от този на учениците и формираните паралелки, но също така и от наличието на подготвени учители по съответните учебни предмети, което е особено трудно през първите години, когато учителите са малко на брой и голяма част от тях преподават по няколко, често различни учебни предмети. Например през учебната 1901/1902 г. 5 учители са преподавали по един учебен предмет, 7 – по два, 3 – по три и 4 по повече от три предмета (Отчет на гимназиите ... 1901–1902) . От протоколите се вижда, че г-н Синигерски преподава български език, педагогика, история на педагогиката и „практически преподавания“ (Протокол № 7 от 27.09.1893 г.), г-н И. Ирасек – рисуване и геометрия с чертаене (Протокол № 3 от 2.09.1895 г.), д-р Н. Тончев – педагогика и немски език (Протокол № 9 от 23.11.1909 г.), а д-р Д. Аврамов – психология, политическа икономика и гражданско учение (Протокол № 3 от 6.09.1911 г.) и др.

В Ломското педагогическо училище през годините преподават едни от най-подготвените в своята област учители, голяма част от които получават образованието си в чужбина или са чужденци. Сред имената могат да бъдат открити **учителите по педагогика: Тодор Митев** (1861 - ?)⁵, който през периода 1894-1896 г. издава и редактира в гр. Лом сп. Основно училище, както и пише “Планове и диспозиции” (1895), които в продължение на дълги години са основно учебно пособие при методическата подготовка на бъдещите учители. **Димитър Грънчаров** (1874-1959)⁶ е преподавател от учебната

⁵ Тодор Митев е роден в гр. Видин, като след завършване на местното класно училище по препоръка на тогавашния Видински митрополит Антим I става стипендиант на Ориенталския музей във Виена. Учи в Педагогическото училище (Lehrerbildunganstalt), след това във Виенския Педагогийум и два семестъра е слушател в Университета. През 1882 г. се завръща в България, първоначално учителства пет години във Видин, като междуременно чете лекции по дидактика и методика във Временните педагогически курсове в града, а след това и в Габровската мъжка гимназия. От началото на учебната 1888/1889 г. е назначен за директор и преподавател в новооткритото педагогическо училище в Лом.

⁶ Димитър Грънчаров е роден в Троян, където завършва начално и класно (прогимназиално) училище, след което става учител. През 1889-1893 г. учи в Казанлъшкото педагогическо училище и след полагане на зрелостни изпити и държавен изпит за учителска правоспособност поема пътя на учителската професия в родния град. През 1895 г. става учител в Търново, но поради социалдемократическия си уклон (съредактор с Н. Габровски на в. “Освобождение”), бива уволнен. Учи в Загреб и след завръщането си през 1897 г.

1916/1917 г. в продължение на 3 години по педагогическите дисциплини, като той е със солидно педагогическо образование и богат опит. За една учебна година, 1889/1890 г., учител е и **Марин Пундев** (?-?)⁷, за когото проф. М. Герасков пише: „Той разказваше уроците си доста увлекателно, така че възбуждаше в нас по-жив интерес. Той имаше и други добри учителски качества, чрез които бе спечелил симпатиите на всички ученици“ (Герасков 2016, с. 26). През годините учители по педагогическите дисциплини са и няколко възпитаници на Йенския университет и членове на Университетския педагогически семинар, ръководен от В. Райн. Това са **д-р Стоян Чакърров** (1876-?)⁸, който учителства за кратко, по-малко от 1 година, но се включва активно в дейността на училището и в предаването на своя опит на колегите си. На 26.11.1903 г., по време на учителска конференция той „държи реферат на тема: Нашите методи на преподаване“, в който застъпва тезата за използване на евристичния метод на преподаване (Протокол № 7, а.е. 6, л. 77). **Д-р Константин Свраков** (1872-1954)⁹ е учител през учебната 1908/1909 г.,

учителства за кратко в Сухиндол и Котел, но по политически причини отново е уволнен. Тогава Грънчаров замивана за Берлин, като се записва да следва философия. През 1900 г. завършва своето образование, но не продължава с докторат поради липса на средства, а се завръща в България. Учителства две години в Карлово и Станимака (дн. Благоевград), а от 1905 г. е назначен за учител по педагогика в Пловдивската девическа гимназия. От 1908 г. е преместен в III Софийска мъжка гимназия, а от следващата - в III Софийска девическа гимназия. По спечелена стипендия на МНП Грънчаров специализира една година в Швейцария и Германия. От учебната 1915/1916 г. е назначен за директор на Ихтиманската непълна гимназия, а от следващата и в Ломското педагогическо училище. От 1926 г. до 1929 г. той издава и редактира сп. „Училищна практика“. Издава „Педагогическа библиотека“, „Енциклопедия на възпитанието“ (от 1929 г.), в последните години от живота усилията му са насочени към съставяне на „Педагогическа енциклопедия“, но тази идея не се реализира.

⁷ Марин Пундев е роден в с. Бановка (Бесарабия), завършва Болградската гимназия. Преподава в Кюстендилското педагогическо училище, в Ломското педагогическо училище (1889 и 1890 г.), бил е директор на българската девическа гимназия в Солун (от 1890/1891 до 1893/1894) и на Софийската девическа гимназия. Редактор на сп. Училище, което излиза от 1895 до 1896 г., както и на сп. Просвета (1904-1911).

⁸ Стоян Чакърров е роден в Дивдядово, Шуменско. През 1895 г. завършва Шуменското педагогическо училище със зрелостен изпит, след което учителства в продължение на две години. През 1897 г. заминава за Йена (Германия), където се записва да следва философия. Чакърров учи шест семестъра в Йена и два семестъра в Роцок (зимен семестър на 1900/1901 и летен семестър на 1901 г.), като там полага и изпитите за придобиване на докторска степен. След завръщането си в България през 1902 г. е назначен за учител в Ломското педагогическо училище, след което става училищен инспектор в Русе. Чакърров заема и поста главен секретар на МНП от 1934 г.

⁹ Констандин Свраков е роден в Кюстендил, където завършва педагогическото училище през 1890 г. със зрелостен изпит. След това учителства четири години в основно училище в Кюстендил, като става и образцов учител. През 1894 г. спечелва стипендия по „Фонд Петър Кермекчиев за народно образование“ и заминава за Йена. Записва се да следва философия и педагогика, след което от 1896 до 1898 г. следва в Гисен (Giessen). Там през 1898 г. получава докторска степен по философия, като научната му разработка (дисертация) е на тема: „Влиянието на философията върху педагогиката на Базедов“. След завръщането си в България учителства, първоначално в Кюстендилското педагогическо училище, а след това и във Варненската девическа гимназия, където преподава до 1904 г. От учебната 1905/1906 г. той е директор на Шуменското педагогическо училище, след което за кратко е директор на Ломското педагогическо училище,

като по време на престоя си в Лом заедно със Ст. Чакърров издават списание “Училищна практика” (1906-1912). **Д-р Никола Тончев** е учител по педагогическите учебни предмети през периода 1903-1906 г., а от 1910 г. издава сп. Практическа методика с разработки на уроци по предметите в основното училище. Освен посочените преподаватели, педагогика се води още от: М. Синигеров, Г. Петров, Драгойков, Данчев, Савов, Минков, д-р Н. Петков, Хр. Киселов, Ц. Русев.

Особено известни са *учителите по музика* в Ломското педагогическо училище. От учебната 1894/1895 до 1896/1897 г. учител е чешкият диригент и композитор **Карел Махан** (1867-1935)¹⁰. С негово съдействие се доставят музикални инструменти от Чехия, с които учениците създават духов оркестър. Карел Махан е инициатор и основател на Ломското певческото дружество „Кавал” (1895 г.), което има два отдела – хор и оркестър (Иванова 2018, с. 13). Той е автор и на „Кратък учебник по пеене за средните мъжки и девически училища. Клас I-ви“, който излиза през 1897 г., докато още е в Лом. Друг известен учител по музика е **Александър Кръстев** (1879-1945)¹¹, който преподава през периода 1901/1902-1906/1907 г. и създава училищния ученически хор. За него ученици споделят: „Александър Кръстев беше отличен преподавател по пеене и цигулка. Сърцато и с голямо разбиране водеше учителската практика по тези предмети, грижеше се за бъдещите първоначални учители с бащинско чувство. Беше веселяк и се шегуваше с нас безобидно. Всестранна беше и неговата извънучилищна работа“. Според друг възпитаник,

а в последствие отново поема управлението на педагогическото училище в Шумен в продължение на седем години. След това става директор на Девическата гимназия във Варна през периода 1914-1919 г., а от 1920 до 1922 г. ръководи Варненския висш педагогически курс. Поради закриване на курса той отново поема поста на директор на девическата гимназия, но през 1925/1926 е освободен от тази длъжност и остава като учител. В последствие напуска и продължава да преподава в частното немско училище в града.

¹⁰ Карел Махан е роден в Чехия. Пристига в България през 1891 г. и е съвременник на Иван Мърквичка, Ярослав Вешин, Константин Иречек и Карел Шкорпил. Преподава музика в педагогическите училища в Лом, Силистра (1891-1894), Шумен и Кюстендил. През 1894 г. основава към читалището в гр. Силистра смесен хор „Седянка“. В Кюстендил създава четиригласен хор от 100 души, голям струнен и смесен оркестър. Организира певческо дружество, което по късно прераства в хор „Кавал“. Издава списание „Кавал” (1901-1903). Автор е на множество статии разглеждащи хармоничните особености на българската народна песен.

¹¹ Александър Кръстев е роден във Видин. Завършва Музикална академия в Загреб със специалност цигулка. След завръщането си е назначен за учител в Ломското педагогическо училище. В града той иницира музикални утра, вечеринки и концерти. Основава хор и струнен оркестър, чиито диригент е, както и тамбурашки оркестър. През 1903 г. заедно с други учители свиква първия музикален конгрес в България. На първото заседание Кръстев изнася доклад на тема: „Историческото развитие на обучението по пеене във връзка с методите на този предмет“. По негово предложение започва издаването на „Музикален вестник“. През 1907 г. се преселва във Варна. Дирижира хора и оркестъра на музикалното дружество „Гусла“, хор „Морски звуци“, еврейския хор „Хармония“ и катедралния хор, а от 1919 г. организира и ръководи хора на оперетната дружба. След откриването през 1922 г. на Варненското музикално училище е негов директор.

„след Александър Кръстев в Ломското педагогическо училище не е имало друг такъв вещ учител, музикант и музикален творец“ (Цит. по: Ранкова 1980, с. 18).

Не по-малко известен и с принос за развитието на *спорта* и *физическото възпитание* и образование в България е учителят по гимнастика **Луи-Емил Айер** (1865-1916)¹². Той е един от 10-мата швейцарци, спортни педагози, поканени от министър Г. Живков и разпределен в Ломското педагогическо училище, където учителства в продължение на 9 години от 1894 до 1903 г. Той не само поставя основите на гимнастиката, но и създава материална база в училището, като внася от Швейцария спортни уреди, дори първата футболна топка в България. В Лом Айер създава първото юнашко дружество „Дунавски юнак“, в което се членуват младежи както от педагогическото училище, така и от града. Освен преподавателската дейност, той се включва активно и в културния живот на града, като организира вечеринки, на които „педагогистите“ представят своите гимнастически умения пред обществеността. В Лом, заедно с Ив. Табаков, Айер публикува и първото „Ръководство по гимнастика за първия и средния курс на основните училища“ (1901).

Сред известните учители-чужденци е чехът **Игнатий Ирасек**, който преподава *рисуване*, а през учебната 1894/1895 г. изпълнява временно длъжността директор. Той отива в Лом след двугодишен престой в Кюстендилското педагогическо училище (1891-1893) и е там до 1907 г. Освен по рисуване той преподава и по геометрично чертаене. За него М. Герасков пише: „Той искаше от нас да му даваме много рисунки. За един срок беше ми поставил слаба бележка, защото бях дал само една рисунка. За да се компенсирам, през следния срок почти след всяко занимание по рисуване (два часа) му давах по една рисунка, което го задоволяваше и пишеше на листа: "Нарисувано за два часа" - бележката ми скокна на много добър“ (Герасков 2016, с. 27).

¹² Луи Айер е роден в Швейцария (Бе, кантон Во), завършва индустриално училище, но се отдава на гимнастиката и се утвърждава като един от най-изявените спортисти в родината си. Приема доброволно предложението да дойде в България и става учител по гимнастика в Ломското педагогическо училище. В периода от 1903 до 1909 г. той е учител в Силистренското педагогическо училище, а след това и в мъжката гимназия в Русе. След избухването на Балканската война той сформира Юнашки легион от доброволци и взема участие като негов водач. Айер участва и в Междусъюзническата война като командир на рота, част от Македоно-Одринското опълчение. През 1913 г. написва и публикува на френски език книгата „За България“, в която защитава българската кауза, а приходите от изданието дарява на ветераните от войните. При доброволното си участие в Първата световна война загива при отбраната на Дойран през 1916 г. (по-подр. в книгата Трите живота на Луи Айер, 2016).

Посочените преподаватели, със своята преподавателска, публицистична, издателска и културно-просветна дейност допринасят съществено не само за солидната подготовка на бъдещите учители, но и за духовното израстване на град Лом.

Учениците в Ломското педагогическо училище

През 45-те години на своето съществуване възпитаниците на Ломското педагогическо училище са 2390, т.е. на година завършват около 50 ученика. Тази цифра е средно статистическа, тъй като за всяка учебна година броят на абсолвентите е различен, има ученици, които не могат да си вземат матурите и ги отлагат за следващата, както и такива, които повтарят даден курс. Първите ученици, които се записват са 13 (след завършен с успех трети клас), а учебните занятия започват една на 18 октомври, поради административни проблеми. Сред тях е и М. Герасков, който в своята автобиография пише, че са „от разни места на Северна България“ и „всички стипендианти, но нито един от град Лом“ (Герасков 2016, с. 25). В годините след това техният брой нараства, но от началото на века, с разкриването на повече гимназии и професионални училища, има значителен спад, не само сред кандидатите за Ломското, но и за останалите педагогически училища. Например през учебната 1897/1898 г. броят на учениците в Ломското педагогическо училище е 388, през 1898/1899 г. – 347, през 1899/1900 г. – 372, 1900/1901 г. – 364, през 1901/1902 г. – 354, а през 1906/1907 г. – само 222.

Организацията на учебния процес в училището се регламентира от училищния правилник, който се обсъжда многократно и се видоизменя съобразно приетите нормативни документи. През 1901 г. на заседание на Педагогическия съвет от 27.01. се приема и график за провеждане на учебния ден, който остава непроменен до 1933 г. Първият час започва в 8.00 и завършва в 8.50, следва почивка, а вторият час е от 9.00 до 9.50, след което има отново 20 мин. междучасие („почивка“). Третият час е от 10.10 до 11.00, отново има 10 мин. интервал и в 11.10 започва четвъртият час, който е до 12.00. Следва обедната почивка, а след обяд часовете започват в 14.00 и завършват в 15.50 с една 10-мин. пауза. Общо всеки ден учениците от Ломското педагогическо училище имат 6 учебни часа с продължителност 50 мин. (Ф 23К, оп. 1, а.е. 4, л. 22).

Ученическото ежедневие, освен в учене, преминава и в спазването на определена дисциплина. Чрез редица държавни нормативни документи (правилници и окръжни) се

регламентира начина на нормалното провеждане на процеса на обучение и поведението на учениците както в училище, така и извън него. В най-голяма степен са дефинирани задълженията и в по-малка правата, които също произтичат от дадено разрешение от страна на учители или родители/настойници. Учениците трябва да посещават редовно учебните занятия и църковните служби, да съблюдават тишина и определен ред по време на урока и в междучасието, да показват възпитаност и имат почтително отношение както към учителите и съучениците, така и към животните и растенията, да спазват лични хигиенни норми и да имат определен външен вид, да опазват обществената и индивидуална собственост и др. (по-подр. в Атанасова 2016, с. 104-139). Голям е списъкът с наказанията и „мерките за поправка“, които също са нормативно регламентирани. В зависимост от провиненията те варират от мъмрене (класен наставник или директор), през отстраняване от училище за известен период с право/задължение за явяване на изпит, до изключване от училището и преместване, както и изключване от всички училища без/с право за постъпване в друго (по-подр. в Атанасова 2016, с. 15-169). Оценяване поведението и „прилежанието“ (до 1904 г.) на учениците се осъществява от Педагогическия съвет, като за това свидетелстват протоколите от тези заседания. Например в Протокол № 16 от 29.11.1894 г. е записано, че се намалява с 2 единици поведението на всички ученици от III курс, тъй като „комисията не може да се увери кои са главните виновници“. Причината е „отказ на курса да прави класно упражнение по български език“ (Ф 23К, оп. 1, а.е. 4, л. 65-66). Подобно колективно наказание е наложено от Педагогическия съвет (Протокол № 12/29.05.1903 г.) и на учениците от II курс, които „при влизането на учителя по математика започнали да тропат с крака ... като заявили демонстративно, че не искат г-н Балусhev за преподавател“ (Ф 23К, оп. 1, а.е. 6, л. 65). За „дръзко поведение“ и последвало наказание пише и Герасков в своите спомени. По повод преместване на М. Пундев в друго училище, учениците изпращат телеграма до министър Г. Живков, както и организират „няколко дневна стачка“. В следствие на тази форма на „защита“ на любимия учител, пише Герасков, директорът „силно се разгневил“ и „трима-четирима от другарите, сметнати за инициатори“ са преместени в друго педагогическо училище, а всички останали получават „строго мъмрене“ (Герасков 2016, с. 26). Интересно е и провинението на друг ученик, който през учебната 1917/1918 г. „организира въоръжена

шайка за кражба на гълъби, патици и др. подобни“, поради което е отстранен от училище за 1 учебна година (Ф 23К, оп. 1, а.е. 10, л. 168).

Като част от ученическия живот на ломските „педагогисти“ е включването им в различни трудови дейности, като работа в училищната градина, а по-късно и в т.нар. трудова седмица, както и в извънкласни прояви – участие в ученическия оркестър, в певческия хор, или в юнашкото спортно дружество. Всички те, както беше посочено, се ръководят от учителите, които преподават по съответните предмети. През 1909 г. се създава ученическо дружество „Развитие“ с хигиенно-просветна цел, през 1914 г. – дружество „Червен кръст“, въздържателно дружество „Братство“ и туристическо дружество. Големият брой и разнообразни по съдържание общополезни, културно-просветни и спортни организации, които се създават в Ломското педагогическо училище показват, че чрез тях се стимулира не само творческата активност на учениците, но и се осъществява широка възпитателна работа, насочена към формиране на естетическите, нравствените и физически сили на възпитаниците и бъдещи учители.

Заклучение

Ломското педагогическо училище, заедно с училищата в Кюстендил, Силистра и Казанлък, се утвърждава като една от значимите образователни институции в България след Освобождението, в която се квалифицират учители за началните (основни) училища. Това се дължи на специфичната подготовка, която учениците придобиват, включваща не само широк набор от общообразователни учебни предмети, но и познания от областта на педагогиката (дидактика, методика, история на педагогиката), на нейните помощни науки (психология, логика, етика и др.), както и практически умения чрез хоспитиране, пробни уроци и конференция, които се осъществяват в създаденото за целта образцово училище. Голяма заслуга за това имат учителите, не малка част от които са получили своето образование в чужбина и които не само преподават педагогика, но и публикуват педагогически статии, методически разработки, пишат и издават учебни помагала и помощна литература. Особено значима е ролята на учителите-чужденци, чийто принос във формирането на музикалната и физическа култура не само на „педагогистите“, но и на гражданите, е безспорен. Към това следва да се добави и активното включване на учениците от Ломското педагогическо училище в културния и обществен живот, които под

ръководството на своите учители организират тържества, вечеринки, концерти, томболи и благотворителни базари, с което продължават възрожденските традиции. В продължение на почти половин век педагогическото училище в град Лом се утвърждава не само като водеща образователна институция, но и като един от центровете на духовния живот в дунавския град.

Литература

Атанасова, В. (2016) Дисциплината в българското училище. УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен.

Герасков, М. (2016) Автобиография. Поглед назад към един достойно изживян живот. УИ „Св. Св. Климент Охридски“, София.

Бракалов, Ив. (1930). Кратък исторически преглед за развитието на средното образование у нас. В: Училищен преглед, г. XXIX, кн. 8, с. 1186-1220.

Годишен отчет за държавните училища и общинските гимназии през учебната 1902–1903 г. В: Училищен преглед, г. IX, кн. 4, с. 139-168.

Закон за народното просвещение (1891): Утвърден с Указ N 164 от 19. 12. 1891. В: Сборник от закони на българското Княжество, т. III, ч. 1.

Закон за народното просвещение (1908): Утвърден с Указ N 7 от 18. 11. 1909. В: Сборник от закони на българското царство приети през 1908 г., т. XI, ч. 1.

Закон за изменение и допълнение на закона за народното просвещение (1921). В: Държавен вестник, бр. 87 от 21.07.1921 г.

Закон за изменение и допълнение на членове от закона за народното просвещение (1924). В: Държавен вестник, бр. 79 от 10.07.1924 г.

Иванова, М. (2018). Музикалният живот в град Лом през втората половина на XX век. Автореферат.

Митев, П. (1897) Първи годишен отчет за учебната 1896-1897 г. на Ломското педагогическо училище. Лом

Митев, П. (1898) Втори годишен отчет за учебната 1897-1898 г. на Ломското педагогическо училище. Лом

Митев, П. (1899) Трети годишен отчет за учебната 1898-1899 г. на Ломското педагогическо училище. Лом

- Митев, П. (1900) Четвърти годишен отчет за учебната 1899-1900 г. на Ломското педагогическо училище. Лом
- Окръжно N 7067 (1888) Учебна програма за мъжките педагогически училища. В: Училищен преглед, г. XXI, кн. 8, с. 1212.
- Отчет на гимназиите и педагогическите училища през учебната 1901-1902 г. В: Училищен преглед, г. VIII, кн. 6-7, с. 219-224.
- Правилник за трайне на учението и приемане на ученици в педагогическото училище (1896). В: Училищна практика, г. I, кн. 4, с. 336-339.
- Правилник за гимназиите и педагогическите училища в Княжество България (1904). В: Училищен преглед, г. IX, т. 1, кн. 10.
- Програма на педагогическите училища (1896/1897). В: Училищен преглед, г. I, кн. 9, с. 842-886.
- Програма на мъжките и девически педагогически училища (1905). В: Училищен преглед, г. X, т. 1, кн. 8, с. 411-451.
- Програма на мъжките и девически гимназии и педагогически училища (1911). В: Архив на МНП, т. III, кн. 1, с. 114-121.
- Ранкова, В. (1980). Александър Кръстев. София
- Табло за учителския персонал и за учениците в гимназиите, прогимназиите, педагогическите училища и горните курсове в България през учебната 1906/1907. В: Архив на МНП, год. I, кн. 1, с. 39-81 (Неофициален отдел).
- Фонд 23К, опис 1, а.е. 3-14. Протоколни книги от заседанията на педагогическия съвет при Ломското педагогическо училище. В: Държавен архив - Монтана

проф. д-н Албена Чавдарова
СУ „Св.Климент Охридски”
Факултет по педагогика